

Enver Čolaković – zaboravljeni pripovjedač

Dijana Hadžizukić

Ciklus pripovijedaka Envera Čolakovića *Lokljani* nastajao je u periodu dugom skoro dvadeset godina. Naime, prve tri pripovijetke *Bajram*, *Buđenje* i *Lokljani* objavljene su između 1936. i 1939. u časopisima, a ostalih sedam pripovijedaka Čolaković piše, prema njegovim dnevniciškim zapisima, 1953. i 1954. godine. Bilo je to vrijeme diktature proletarijata i zabrane objavljivanja rukopisa autora nagrađenog nagradom za najbolji hrvatski roman (*Legenda o Ali-paši*) Matice hrvatske 1943. godine. Iako je imao obećanja iz Sarajeva da će pripovijetke biti objavljene, *Lokljani* će izaći iz štampe tek petnaest godina nakon autorove smrti, 1991. godine.

U ovom radu ćemo predstaviti samo prve tri pripovijetke iz ciklusa *Lokljani* te pripovijetku *Sejdin grijeh*, dakle one koje po vremenu nastanka možemo smjestiti u međuratnu bosanskohercegovačku književnost, te ih u tom kontekstu i posmatrati. Prve tri pripovijetke *Lokljana* su i sa aspekta vrijednosti uspjelije od ostalih sedam iz ciklusa koje nisu lišene pretjerane didaktičnosti, retorske usporenosti te romantičarskog idealiziranja, i u postupku gradnje glavnog lika Muje Halvedžije, ali i sela Lokve u cjelini. Svoje pripovijetke nastale u međuratnom periodu, Enver Čolaković gradi na istom fonu kao i većina pripovjedača tog doba – nudi nam realistične pripovijetke o ljudima i životu jednog kraja, i tematski i jezički regionalno markirane, preplavljene socijalnom tematikom, bez modernističkog eksperimentisanja u narativnom postupku. Iako su dvadesete godine obilježene avangardnim strujanjima u pripovijetkama Ahmeda Muradbegovića i Hamze Hume, “U pripovijetkama većine bošnjačkih pisaca tridesetih godina dominira tematika iz seoskog života bilo da se naturalističkom slikom siromaštva i gladi sugerira neminovnost revolucioniranja svijesti, bilo da se inzistira na elementarnosti i moralnoj čistoti jednog odminulog svijeta i vremena koji pred bezobzirnošću novih društvenih procesa još uvijek čuva plemenitost religijskih i ljudskih vrijednosti života”. (Duraković, 1995., 16.) Čolakovićev Mujo nema revolucionarnih

ideja, on je beskrajno dobar i pošten, podnosi i trpi svoje siromaštvo bez svijesti o mogućim krivcima, ali sa izraženom mišlju da je nekada, u stara vremena, sve bilo bolje.

Bajram, Buđenje i Lokljani su pripovijetke napisane tradicionalnim realističnim manirom, iz ugla sveznajućeg pripovjedača i vanjskom fokalizacijom. Glavni fabularni tok je smješten u selo Lokve u blizini Hadžića i samo onda kada pripovjedač u tekst ugrađuje epizodu o Mujinom radu u gradu, radnja se premješta u Sarajevo. S obzirom na ambijent pred nama je prava (na južnoslavenskim prostorima rasprostranjena u devetnaestom vijeku) seoska realistična pripovijetka, pa ipak nešto drugačija. Glavni lik ne pripada patrijarhalnoj porodičnoj zadruzi niti je njegovo siromaštvo dovedeno u vezu sa društveno-historijskim kretanjima tog doba. Siromaštvo porodice su uzrokovale brojne Mujine sestre i potreba da im se da zemlja u miraz. Iako je siromašenje bogatih muslimanskih porodica bila česta tema naše pripovjedne proze tog doba, kod Čolakovića će se pojaviti samo u epizodi o siromašnom begu kome Mujo odsijeca jablan – jedini ostatak nekadašnje slave i bogatstva. Siromaštvo Muje Halvadžije nije društveno utemeljeno, već je predstavljeno kao rezultat zle sudbine i loše sreće, ili njegovog “baksuzluka” i prevelike dobrote. Kao ostali Bosanci i Mujo je “bio na fronti, na Italiji, u Be-Ha-draj regimenti. Iz tog je rata poslije demobilizacije donio kući poderanu uniformu i nekakvu polupismenost”. (Čolaković, 1991., 5.) On je jedini seljak u Lokvama koji nema zemlje, radi za nadnicu, ponosan je i ima svoj san – uštedjeti nešto novca pa se oženiti udovicom i tako steći porodicu i dom.

U pripovijeci *Bajram* pratimo Mujin put ka ostvarenju sna. On radi teške poslove u Sarajevu, slabo jede i spava u lošem hanu, te uspijeva sakupiti malo novaca i učvrstiti u sebi odluku o ženidbi. Zla sudbina otjelovljena u sestri Muliji i njenom mužu pijancu, kao i Mujina dobrota, odnijet će i novac i snove. Iako manje sugestivno i slabije psihološki iznijansirano, Mujino stanje nadanja i snova o lakšem životu podsjeća na slično stanje Samokovlijinog nosača Samuela. I jedan i drugi odbacuju novac – Samuel zbog ponosa a Mujo zbog ljubavi i sažaljenja prema sestri – i nastavljaju borbu bez očajanja. “Nije htio dalje slušati zahvaljivanja, zato je pobjegao iz kafanice. Onako gladan nastavio lutati čaršijom i promatrati tkanine za zar i kat koje neće kupiti svojoj Aiši...” (Čolaković, 1991., 11.) Nakon rušenja sanjanog, on prihvata stvarni svijet da bi nastavio borbu i dosanjao bolji život.

Pripovijetka *Buđenje* koncipirana je na drugačiji način i u prvi plan stavlja unutarnje dileme glavnog junaka. Fabula je svedena na minimum: Mujo leži u svojoj trošnoj i hladnoj kući, razmišlja i sanja dok se ne probudi zatrpan snijegom i gredama polomljenog krova. Kroz retroverziju nam biva predočen jedan događaj iz Sarajeva koji iznova potvrđuje Mujinu dobrotu i poštenje, kao i njegov pokušaj da se zaposli na pilani. U ovoj epizodi, koja nije lišena humora, otkrivamo odnos između neukog seljaka i bogatog vlasnika pilane:

HADŽIZUKIĆ

– Slab si ti! – veli on meni – nejmaš kondicionala za šumske poslove! Ne znam ja šta je kondicional, je li kakvo éage, kakva pusula od šumara, pa budala upitah gazdu.

– A ée bih ga nabavio?

– U hrani, Mujo! Prvo se najedi, malo ojačaj, pa onda doéi.

Tuhaf! Ja tražim posla da ne crknem od gladi, a on meni:

– Prvo se najedi! – Eh, moj gazda, da ja imam šta jesti ne bih na tvoju pilanu ni dolazio, to sam mu trebao reći, ali ja ušutio, pa put pod noge i natrag u Lokve. (Čolaković, 1991., 19.)

Čolakovićev junak ne podiže simbolički sjekiru kao Mašo Cjepar Zije Dizdarevića, jer je, prema njegovom vjerovanju, siromaštvo od Boga, a čovjekovo je da se bori, radi i život provede u saburu. Čak i onda kada se u samoći zapita o pravdi i nepravednom uređenju svijeta, najdalje do čega ée doći je samoprijekor zbog grješnih misli i uvjerenja da je sam kriv. Pronicanje u vlastitu situaciju i ulogu u svijetu ostaju izvan Mujinih psiholoških moći – on je mali čovjek u prekomjernom svijetu, zatvoren u vlastitu sudbinu iz koje nema izlaza.

Treća pripovijetka, *Lokljani*, predstavlja vremensku pauzu u glavnom fabularnom toku – Mujo je zatrpan snijegom i tako ostaje sve do četvrtre pripovijetke *Ostvareni san* u kojoj ée biti spašen. Pripovijetka počinje idiličnim zimskim pejzažom potplaninskog sela, i to je jedini detalj iz prirode u sve tri pripovijetke. Ovom pripovijetkom se Čolaković približava nekim pripovijetkama Alije Nametka u kojima dominiraju elementi folklor. U priču su integrirane tri različite legende o postanku sela, a svaka ima cilj pokazati da je selo Lokve značajnije i veće od ostalih sela. Na dugim zimskim sijelima tri pripovjedača govore svoje varijante o postanku, svaki sa pretenzijom u istinitost priče. Kroz legende o krilatim konju Fatiha Mehmeda ili velikom veziru Karamustafa-paši do izražaja dolazi umijeće narodnih pripovjedača, lokalni dijalekt kao i atmosfera seoskog sijela. Slušatelji su okupljeni uz ognjište, kuhani krompir i priče koje su već bezbroj puta čuli, a opet su zanimljive jer je samo u njima njihovo selo važno a oni njegovi ponosni stanovnici. Pripovjedač čini priču zanimljivom jer svaki put dodaje nove detalje, i ma koliko nevjerovatni bili, Tifanu se vjeruje jer je on “(...) najpribraniji... Umije on i pisati! Umije bogami, ko da je ja pisar, ja učitelj, ja – ne dao Bog milosni, šumar...” (Čolaković, 1991., 27.) Ovako strukturirana pripovijetka sa pričom u priči i bez fabularnog zapleta, sa isticanjem atmosfere kao glavnim ciljem, također veže Čolakovića za naše starije pripovjedače (Edham Mulabdić je, naprimjer, imao takve pripovijetke) i ostavlja ga izvan tokova narativne inovativnosti.

Tema pripovijetke *Sejdin grijeh* česta je i poznata u našoj prozi. U pitanju je ljubavni grijeh djevojke koji patrijarhalna sredina nikada ne prašta jer je njenim etičkim kodeksom nametnuto vjerovanje da je obraz djevojački važniji od života ili materijalne propasti porodice. Pripovijetka počinje realističnim opisom sela Kasetići, uobičajenog života i težačkog rada porodice Alije Dedage. Zaplet se naslućuje u zabranjenoj ljubavi djevojke Sejde i mladića Hasana, a zabranjena je

samo zbog toga što su oboje iz istog sela. Pravilo je da se djevojka mora udati u drugo selo. U početku se čini da će to biti uobičajena priča o ljubavi sa zaprekom – otac je ljut, majka ga moli da oprost, djevojka plače. Mladić i djevojka se unatoč zabranama zavjetuju jedno drugome uz poljubac u polju. I onda slijedi nagli preokret u kome seoske žene poljubac pretvaraju u gubitak obraza, a otac zaslijepljen mitizovanim etičkim ciljem ubija kćer sjekirom. Pripovijedanje samog čina ubistva je prepušteno ocu: “Ako je bila kriva, kažnjena je, a ako je bila objeda da je jutros obraz izgubila s onim Klopárovim Hasanom – onda je šehit, svetica...” (Čolaković, 1991., 266.) Tragika života okovanog patrijarhalnim nazorima na kraju pripovijetke se produbljuje u očevoj sreći što je na sudu liječnik potvrdio Sejdinu nevinost, potpunom siromaštvu porodice, kao i smrti Alije Dedage “od muke i grižnje savjesti negdje u najmračnijoj ćeliji kaznionice u Zenici”. (Čolaković, 1991., 267.) I Alija Dedaga, kao i njegova kći, završava kao žrtva moralne dosljednosti i krute norme običajnog prava.

U patrijarhalnom svijetu gubitak nevinosti za djevojku je čin ravan smrti, a osnovna ćelija ovakvog društva je porodica koja, brinući o djevojci, zapravo čuva svoju čast. Poštovanje koje zajednica iskazuje spram djevojaka (a u pripovijeci se kaže kako su djevojke iz Kasetića “naj naj”), kao nekog zasebnog svijeta u svijetu, traje onoliko dugo koliko djevojka poštuje pravila ponašanja zajednice. U okviru muških modela društvenog ponašanja žene su uvažene kao pripadnice društva koje pomirene sa sudbinom žive u infantilnom svijetu potpuno gotovih vrijednosti. Ukoliko učine grešku, žene mogu biti kažnjene na najsvirepiji način, a s obzirom na to da su vlasništvo očeva mogu biti ubijene i onda kada krivnja uopće ne postoji. U ovakvom svijetu ubistvo vlastite kćeri zajednica prihvata kao junački čin, dok bi opraštanje značilo vječnu sramotu. Običajne norme i krutost patrijarhalnog morala pokazuju se jačim od stvarnih zakona koje policija, sud i zatvor čuvaju i provode.

Iako su sve pripovijetke o kojima je ovdje bilo riječi vremenski situirane u period Kraljevine Jugoslavije, historijska dešavanja ostaju u pozadini. Čolaković nam daje opis sredine i njenog mentaliteta uz prikaz pojedinca i njegovog odnosa prema vanjskom svijetu, nesnalaženja u novonastalim okolnostima ili nesporazuma sa svijetom. Karakter glavnog junaka nije složen niti kompliciran, ali je kroz njega uspješno otjelovljen seljak, čije je najveće umijeće znati “gledati u sat”. U odsustvu produbljenog sukoba sa samim sobom, Čolakovićevi likovi ukazuju na položaj čovjeka u surovim društvenim odnosima. Nema u ovim pripovijetkama ni upečatljivih lirskih minijatura ni lucidnog poniranja u intimnu dramu pojedinca, što su bile konstante naših značajnih pripovjedača ovog perioda, ali ima iskrene namjere da se progovori o malom čovjeku i teretu življenja u velikom svijetu.

Pripovjedača (kao ni romanopisca) Envera Čolakovića ne možemo smjestiti u tok inovativnog i umjetnički najvrednijeg dijela naše pripovijetke, ali ga ne trebamo ni zanemariti. On je pisao prozu na način i manirom velikog dijela tadašnje “pripovjedačke Bosne” – tradicionalno realistički, tematski socijalno i hronotopski regionalno utemeljenu. Prešućeno i zaboravljeno pripovjedačko djelo

HADŽIZUKIĆ

Envera Čolakovića sigurno ne spada u izrazite književne vrijednosti bošnjačke književnosti, ali je proučavanje ovakve proze neophodno za razumijevanje evolutivnih procesa u književnom razvoju. On pripada onim piscima koji grade tipičan i uobičajen pripovjedni izraz jednog doba a koji onda postaje osnov za moguća prekoračenja i nadgradnje. Teško ćemo shvatiti inovativnost velikih umjetnika ukoliko ne znamo prozu u odnosu na koju oni prave pomak. Pripovijetke Envera Čolakovića nam omogućavaju takav uvid.

Citirana literatura

Čolaković, Enver, *Lokljani; Iz Bosne o Bosni*, Islamska zajednica Zagreb, Zagreb, 1991.
Duraković, Enes, *Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, Alef, Sarajevo, 1995.